

**AZ UTCA, A MAHALLE, A FERTÁLY (NEGyed), A TIZED,
VALAMINT A JÁRÁS TELEPÜLÉSRÉSZEK JELENTÉSE,
EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA ÉS HELYMEGHATÁROZÓ
SZEREPE A TÖRTÉNETI FORRÁSOKBAN (15–20. SZÁZAD)**

Napjainkban a települések belterületén található lakóházak vagy telkek pontos helyét a városrész, utca és házszám alapján tudjuk meghatározni. Ezek az információkat hordozó elemek hosszú idő alatt kerültek egymással szinkronba, és így lényegesen könnyebbé vált a népesség összeírása, az adók behajtása, a katonai sorozás és más fontos közigazgatási feladatok elvégzése.

Utca. – *Utca* szavunknak a 16–19. században más jelentése is volt, mint a 20. századi köznyelvben. Szeged 1522. évi tizedlajstromában az *utca* nem mai értelemben vett közlekedési területet jelöl, hanem lakónegyedet, háztömböt. Ezek a topográfiai egységek több portát egyesítő lakónegyedek voltak, amelyek magukba foglalták a belső közlekedési sávokat, és amelyeket szélesebb vagy keskenyebb, névtelen közlekedési vonalak választottak el egymástól (KRISTÓ 1983: 490–2). „Más felfogás szerint megmagyarázhatatlan, hogyan lehet egy telek három égtáj (észak, kelet, dél) felé eső hét szomszédja ugyanabban az »utcában« (Nyugatra a város árka húzódik) Márpedig *Sárszegi István Nagy utcai házának* elzálogosításakor ezt tapasztaltuk.” (KRISTÓ itt az OL.D1 106083/774 sz. forrásra hivatkozik, l. még ÉRSZEGI 1982: 13–51.)

Debrecenben a *Cegléd*, *Csapó*, *Hatvan*, *Mester*, *Péterfia*, *Varga*, *Piac utcák*-nak 1898-ig két jelentése volt: 1. ‘maga az utca, a két házszorral szegélyezett, gyalogos és járműves forgalomra egyaránt alkalmas sáv’; 2. ‘az utca és a hozzá csatlakozó, vele szomszédos utcák egész „szere”, utcaszer, városrész’. A második jelentés 1898 után fokozatosan elhalt (É. KISS 1970: 74–8). Az adókimutatás szempontjából megkülönböztettek *legfelső*, *középső* és *legalsó utcaszer*-t. A legtöbb terhet a legfelső utcaszer viselte (NÁBRÁDI 1984: 24).

Az utca Debrecenben valóságos települési, önkormányzati, gazdasági és szervezeti egységként működött. Némelyik utcacsoporthoz saját vásártartási joga volt. Például 1466-ban Debrecen földesura, Szilágyi Erzsébet a Mester utcának adott egy alkalommal Remete Pál napján (január 10.) tartandó vásárra jogot (l. SZENDREY 1984: 223). Ezzel a megállapítással kapcsolatban felvetődik a kérdés, hogy a 15. század közepére a Debrecen alkotó települések még nem forrtak szilárd egységbe, s talán csak egy régi falurész nyert ekkor önálló vásártartási jogot (vö. SZENDREY i. h.).

A települések morfológiai képe is befolyásolta az utcák kialakulását. A halmaztelepülésű óriásfalvakban a 19. század közepén alakították ki hatóságilag a mai értelemben vett utcákat, miután elrendelték a lakóházak bekerítését (vö. GYÖRFFY 1943). A szalagtelkes utcás falvakban, melyek az egész középkori Magyarország falvainak 60–80%-át tették ki, az utcák már a 13–14. századtól megtalálhatók (l. SZABÓ 1969: 139).

Debrecenben a 16. század elején az utcák legfontosabb népi tisztviselője az utcabíró, majd 1551-től az utca kapitány. Munkáját legtöbbször a tizedes segítette (ZOLTAI

1939). Ugyanezek a tisztségviselők találhatók Nagykőrösön, Kecskeméten és Nagyváradon is (GALGÓCZY 1896: 154–6; IVÁNYOSI-SZABÓ 1987–89: 69–118, 207–90; LAKOS 1904: 165, 172, 183). Szatmárban az utca kapitány mellett feltételezhetően a tizedesnek megfelelő dékán tevékenykedett (l. CSIZMADIA 1983: 54). Hódmezővásárhelyen az 1770-es években az utcák vezetői az utca kapitány és az utcabíró, az utcánál kisebb egységeknél pedig 1780-tól a harminc- és az ötvenházigazda (TÁRKÁNY SZÜCS 1961: 91–2). Győrben 1772 előtt az utca rendészeti feladatait a tizedes és a hadnagy látta el, Széken pedig az utca első embere az utca gazda, akinek a munkáját az utca jegyzője segítette (CSIZMADIA 1983: 45–73).

Mahalle. – A török hódoltság területén található településeken terjedt el a 16–17. században a *mahalle* elnevezés. A *mahalle* alatt a törökök egy-két utcából álló házcsoporthoz értettek. A szó mai jelentése ‘város, ill. lakónegyed’ (l. KÁLDY-NAGY 1977: 41).

Nagykőrösön az 1546., és 1559. évi török adóösszeírásokban a következő utcákat találjuk: *Nagy utca mahalle*, *Kápolna ucca mahalle*, *Ujfalva ucca mahalle* (KÁLDY-NAGY 1971). Kalocsán az 1560-as török adóösszeírásban az utcák nevei (VASS 1980: 84): *Nagy utca városnegyed (Mahalle-i Nagy ucca)*, *Kis utca városnegyed (Mahalle-i Kis ucca)*. Cegléden az 1546-os összeírás a következő elnevezéseket őrizte meg: *Szentmiklós ucca mahalle*, *Nagy ucca mahalle* (KÁLDY-NAGY 1983: 164). Békés 1567. évi majd 1579-es adóösszeírásai az alábbi elnevezéseket tüntetik fel: 1567: *Malom ucca városnegyed*, *Forrószeg ucca városnegyed*, *Bánhid ucca városnegyed*; 1579: *Malom ucca városnegyed*, *Forrószeg ucca városnegyed*, *Kastélszeg városnegyed*, *Bánhid városnegyed* (KÁLDY-NAGY 1982: 150–61).

Az itt közölt adatokból arra következtethetünk, hogy az *utca* és a *mahalle*, vagy a *mahalle* mai jelentése, a ‘városnegyed’ együttesen töltötték be a helymegjelölő funkciót. Ha Békés 1567. és 1579. évi, az imént idézett adóösszeírásaiban szereplő elnevezéseket összehasonlítjuk, akkor észrevehetjük, hogy mindkét összeírásban a *mahalle* helyett *városnegyed* szerepel. Az 1567-es *Bánhid ucca városnegyed* adatból 1579-ben hiányzik az *ucca* névelem (l. *Bánhid városnegyed*). Kalocsa 1560-as adóösszeírásában ugyanannál az adatnál a *mahalle* és *városnegyed* névelemek váltakoznak, sőt az elnevezés elemeinek sorrendje is eltér (l. *Nagy utca városnegyed/Mahalle-i Nagy ucca*).

A török adóösszeírások magyar fordításai alapján sajnos nem lehet egyértelművé tenni, hogy a török összeírók mit értettek az *utca* fogalma alatt. „A nagyobb városokat, mint például Gyula városát is »mahallé-nként«, városnegyedenként, helyesebben *utcánként* írták össze. 1579-ben azonban, amikor már három dzsámi és három mecset volt Gyulán, ezek környékére már inkább illett a török városok topográfiai megjelölése a *mahalle*, azaz *városnegyed* (így például *Iszhak bég szent dzsámija városnegyed*)” (vö. KÁLDY-NAGY 1982: 15).

A fentiekből következik, hogy a török kor különböző szakaszaiban a fogalom alatt mást érthettek. Elképzelhető az a feltevés is, hogy a magyar ‘utca’ fogalmat csupán átvették, de a saját helymegjelölő rendszerükben nem töltött be külön funkciót. Helyette az egyértelmű helymegjelölésre a *mahallé*-t alkalmazhatták. Nem tudunk válaszolni arra a kérdésre sem, hogy milyen viszony volt az *utca* és a *mahalle* között, és hogyan alakították ki a ‘házcsoporthoz’ jelentésű közigazgatási egységeket.

Fertály. – A német eredetű *fertály* szavunk jelentései: ‘falu v. városnegyed, kerület, rész’ (ÉrtSz.). A 15–19. század között olyan dunántúli, felföldi és erdélyi településeken találkozunk ezzel a településrész-névvel, ahol a német nyelvű lakosság jelenléte a középkortól vagy későbből bizonyítható. A legrégebb adataink 1424-ből Sopronból származnak, Bécsben jóval később, 1526-ban rendeli el I. Ferdinánd a város fertályokra osztását (CSIZMADIA 1942b: 4–20).

A tized- és fertályfelosztás váltására került sor például Győrben: 1772 előtt a közigazgatási feladatokat a hadnagyok és tizedesek, 1772 után pedig a fertálymesterek látták el. A változás azzal magyarázható, hogy a 18. században a városba nagy számban költöztek be németek (CSIZMADIA 1983: 50–4). Kolozsváron a tized- és fertályrendszer sajátos ötvözetét figyelhetjük meg. A 16. században az Óvárost öt városnegyed alkotta. 1696-ban Kolozsvár 11 tizedből állt (CSIZMADIA 1942a). A német városjog elvei alapján a fertályokat tizenkettedekre osztották fel. Ez valósult meg például Lőcsén és Besztercebányán (CSIZMADIA 1942b: 9).

A fertályok ‘negyedek’ száma a 16–20. század között időszakonként és városonként is változott. Kolozsváron a 16. században az Óváros 5 városnegyedéről tudunk. 1740 táján számuk elérte a tízet (CSIZMADIA 1942b: 10). Egerben a 17. század végén a város négy negyre tagolódott, 1716-ban hatra, 1716–1823 között tizenkettőre, 1938-ban pedig a negyedek száma tizennégyre emelkedett (BREZNAY 1939). A negyedek élén a (ném.) Viertelmeister ‘fertálymester’ állt. Kassán egy 1566-os választási jegyzőkönyv szerint a (ném.) Viertelherr töltötte be ezt a posztot (CSIZMADIA 1942b: 14).

Egerben a 18. század legelején a negyedet a decurio, decurionus ‘tizedes’, 1736-tól a fertálymester (BREZNAY 1939), Kolozsváron pedig a negyedkapitány (CSIZMADIA 1942a) vezette; a tizenkettedek (ném. Zwölftel) irányítását a Rottmeister (m. ‘káplár’) látta el (CSIZMADIA 1942b: 4–20). Ha a források adatait tájegységenként és városonként tekintjük át, a fertálymesteri intézményre utalásokat a Dunántúlon Győrben (1722 u.) és Sopronban (1424); az Északi-középhegységben Egerben (17. sz. vége), Gyöngyösön (1659–1848, I. KOVÁCS 1984); Erdélyben Kolozsváron (1596); a Felvidéken Besztercebányán (16. sz.), Kassán (1566), Lőcsén (16. sz.) találtunk.

Tized. – A *tized* értelmezése, nagysága, száma koronként és településenként változott. Mezőberényben például a hivatalos összeírók a népibb *vég*, *gát* szinonimájának tekintették (MOLNÁR 1973: 160–1). Biharnagybajomban a természeti viszonyok figyelembevételével ‘egy-egy porongon (kiemelkedő vízöntéses területen, szigeten) álló ház-csoport’-ot értettek alatta (SZÜCS 1934: 10–2). A *belső tized* és a *külső tized* között időbeli elkülönülést láttak. Nagykőrösön a 18. században, Polgáron pedig a 19. században a *járás* és a *tized* fogalma keveredett (vö. ERDÉLYI 1985: 7; BENCSEK 1974: 275). Egy 1678-as kecskeméti tanácsi jegyzőkönyvben bővebb terület és funkció meghatározás nélkül *járásról* is szó esett, amely több „tized allya” népet foglalt magába (IVÁNYOSI-SZABÓ i. h.).

Debrecenben a 16. századtól az utcák tizedekre tagolódtak. 1607-ben egy tizedre átlagosan 53–54 ház esett, de a 17. században előfordult 40–60 házas tized is (SÁPI 1978). Hódmezővásárhelyen az 1770-es évektől a tizedek jelentették a nagyobb, az utcák a kisebb egységeket. Az 1780-as évektől az utcák további, még kisebb részei a *harminc-*

és az *ötvenház* (TÁRKÁNY SZÜCS 1961: 91–2). Széken az utca két tizedre oszlott és a tized elsősorban ‘közmunka-szervezési keret’-et jelentett; a tizedes szolgálatszerben osztotta be a tizedbelieket közmunkára (KÓS 1980).

A tizedek nagyságát valószínűleg a tizedben lakók anyagi helyzete, gazdasági ereje határozhatta meg. Számukat a nyugalmasabb vagy nehezebb körülmények (háború, tűzvész, járvány) is befolyásolhatták. 1607-ben Debrecen tizedeinek számát 32–34-re becsülhetjük, 1661-ben viszont a tizedek száma csupán 21 (SZENDREY 1984: 131–311; ZOLTAI 1939; NÁBRÁDI 1984: 24).

Tulajdonosi és katonai szempontok is akadályozhatták a tizedek számának megálapítását. Szolnokon 1848 előtt még négy tized alkotta a várost, 1864-ben a belterület már hét tizedből állt. A nyolcadik tizednek tekinthető Téglaház vagy Szent János városrész ekkor még a kincstár tulajdona volt, és csak később került a város birtokába. 1864-ben az ún. Vár, az 1785-ben lebontott törökkori földvár területe és a Kamaraváros katonai és kincstári jellegük miatt nem voltak összeírhatók (CSEH 1993: 6).

Makón 1836-ban 50 tizedről is történik említés (SZIRBIK 1926). Békéscsabát 1798-ban még négy tizedre osztották. A 19. században új városrész kialakításával a tizedek száma ötre emelkedett (BELLON 1993: 115–6).

Debrecenben az utcákat alkotó tizedek élén a tízházigazda (SÁPI i. h.), Kolozsváron és Széken a tizedes áll (CSIZMADIA 1942a; KÓS 1980). Kecskeméten és Kiskunhalason (IVÁNYOSI-SZABÓ i. h.; BÁNKINÉ 1987: 142–6) a tizedek vezetését a tizedbíró látta el. Hódmezővásárhelyen a 18. század végén az utcák kisebb egységeinek élén a harmincházigazda és az ötvenházigazda található (TÁRKÁNY SZÜCS i. h.). 1788-ban Békés vármegye elrendelte, hogy a helységek minden tizedében policiakomissariust, azaz rendőrbiztost kell foglalkoztatni. A rendelet szerint a rendőrbiztos rendfenntartó munkáját az utcánkénti utca kapitánynak és a tízházanként választandó tízházigazdának kellett segíteni (IMPLÓM 1971: 286).

Tájegységekre és városokra bontva a tizedek nyomai forrásaimban a következő településeken mutathatók ki: az Alföldön Békéscsabán (1798), Debrecenben (1607), Hódmezővásárhelyen (1770), Jászberényben (1834), Kecskeméten (1678), Kiskunfélegyházán (1850), Kiskunhalason (1797), Kisújszálláson (1781), Makón (1836), Mezőberényben (1816), Nagykörösön (1796–97), Orosházán (1819), Polgáron (19. sz.), Szentesen (1778), Szolnokon (1848 előtt); a Dunántúlon Győrben (1772 előtt); az Észak-középhegységben Egerben (18. sz. eleje); Erdélyben Kolozsváron (1596), Nagyváradon (18. sz.), Széken (19. sz.).

Járás. – Debrecenben az 1552-ben létező két *járás* kerületféle egységet jelentett, amelynek mint területi keretnek a szenátorok jelölésében, választásában volt szerepe (ZOLTAI 1939). A 18–19. század fordulóján szűnik meg (NÁBRÁDI 1984: 25). Kecskeméten egy 1678-as tanácsi jegyzőkönyv szerint a *járás* több „tized allya” népet foglal magába (IVÁNYOSI-SZABÓ i. h.). Nagykörösön az 1796–97-es adókönyvben a *tized* és a *járás* fogalma keveredik. 1880-ig a város belterületét négy járásra osztották fel.

E néhány adat alapján arra következtethetünk, hogy a *járás* a *tized*-nél nagyobb közigazgatási egység lehetett. A járások pontos leírását GALGÓCZY KÁROLY végezte el a 19. század végén Nagykörösön. A leírásból kiderül, hogy több utca tartozott a város

járásaihoz. Nagyságukra a házszámozás alapján következtethetünk. 1880 előtt a sorszámozás szerint a város 1. járásában 797, a 2.-ban 1043, a 3.-ban 511, a 4.-ben pedig 644 ház lehetett (ERDÉLYI 1985: 13; GALGÓCZY 1896).

Következtetések. – A részleges önállósággal rendelkező településrészek: *fertály*, *tized*, *járás* a 15–20. századból, az *utca* ‘két sor házzal szegélyezett közlekedési sáv’ jelentésben a 13–14. század fordulójától, ‘több utcából álló településrész’ jelentésben a 15. századtól, a *mahalle* pedig a 16–17. századból adatolható forrásaim alapján.

A *mahallé*-t a török adminisztráció hozta létre és csupán a hódoltsági terület településein terjedt el. A *fertály*rendszer német közvetítéssel vert gyökeret, és olyan településeken található meg, ahol a német nyelvű lakosság jelenléte kimutatható. A magyar népi közigazgatás alapegységei egy-egy településen együtt éltek; Debrecenben például az *utca*, *járás* és a *tized*, másutt pedig az *utca* és a *tized*. A magyar elemek megtalálhatók a török eredetű *mahalle*-val például Nagyörösön (l. 1546, 1559: *Nagy ucca mahalle* (KÁLDY-NAGY 1971) vagy a német eredetű *fertály*-lyal is, például Kolozsváron (l. 1558: *Racio Repularum Monostor Wczay ferthal*; SZT.). Az Alföldön a *tizedek*-re a 17. századtól találtunk adatokat, mert a török uralom alatt a *mahalle* közigazgatási egységet használták a hivatalos szervek. A *tized*rendszer a török uralom után újra megszilárdult.

A hivatalos utcanévek kialakulása előtt sok helyen a településrészek töltötték be a tájékoztatói funkciót. Maroslelén 1831-ben a falu lakói a falurésznevek segítségével tájékoztak (INCZEFI 1970: 131). Sárospatakon a 16. századtól az adott ingatlan meghatározása településrészek alapján történt. Például 1604-ben: „attam el, az *Also-Hostatt*beli Hazamott” (ROMÁN 1965: 10). Jászberényben a 19. századi hivatalos iratokban az ingatlan helyének megjelölésekor szintén a településrész nevét használták. Például 1834-ben: „1-ör Vagyon az *első Tized* elején egy házam” (CZÉGENY 2001: 197). Kiskunfélegyházán a hivatalos utcanévadás után (1850) politikai tüntetésként továbbra is *tizeddel* jelölték a lakóhelyet, az utcanévet pedig nem használták. Például 1850 után: *IV. tized, 1320. szám.* (FEKETE 1974: 37). Kecskeméten még ma is nyilvántartanak csak városrészszel és házszámmal megjelölt épületeket; a városi múzeum címe például *Bethlenváros 75.* (BÚZÁS 1990: 7–9).

A fenti példák jól szemléltetik, hogy a településrészeknek a tájékozódásban sokszor fontosabb szerepe volt, mint az utcáknak. Bár voltak olyan települések, mint például Óföldreák, ahol a település olyan kicsi volt, hogy benne településrész-elnevezés ki sem alakulhatott (INCZEFI 1970: 34).

Irodalom

- BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET 1987. A Jászkun Kerület helységekének közigazgatási szervezete 1745–1848. *Cumania* 10: 142–6.
- BELLON TIBOR 1993. A település. In: *Békéscsaba néprajza*. Szerk. GRIN IGOR – KRUPA ANDRÁS. Békéscsaba. 115–6.
- BENCsik JÁNOS 1974. A paraszti közösség gazdasági tevékenysége. In: *Polgár története*. Szerk. BENCsik JÁNOS. Polgár.
- BREZNAY IMRE 1939. *Az egri fertálymesterségről*. Eger.

- BÚZÁS MARGIT 1990. *Kecskemét utca nevei*. MND. 91. Budapest.
- CZÉGÉNY ISTVÁNNÉ 2001. *Jászberényi végrendeletek a 18–19. századból*. Szolnok.
- CSEH GÉZA 1993. *Szolnok város utca nevei*. Szolnok.
- CSIZMADIA ANDOR 1942a. *Tizedesek a régi Kolozsváron*. Kolozsvár.
- CSIZMADIA ANDOR 1942b. Tizedesek és fertálymesterek. *Dunántúli Szemle* 1–2: 4–20.
- CSIZMADIA ANDOR 1983. Népi közigazgatásunk tizedesi és fertálymesteri intézménye. In: *Győri tanulmányok* 5.
- ERDÉLYI ERZSÉBET 1985. *Nagykőrös utca neveinek története 1850 és 1982 között*. MND. 56. Budapest.
- ÉRSZEGI GÉZA 1982. Adatok Szeged középkori történetéhez. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 6: 13–51.
- FEKETE JÁNOS 1974. *Kiskunfélegyháza településfejlődése és utca neveinek története*. Kiskunfélegyháza.
- GALGÓCZY KÁROLY 1896. *Nagy-Kőrös város monographiája*. Budapest.
- GYÖRFFY ISTVÁN 1943. *Magyar falu – magyar ház*. Budapest.
- IMPLÓM JÓZSEF 1971. *Olvasókönyv Békés megye történetéhez 2. 1695–1848*. Békéscsaba.
- INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján)*. Budapest.
- IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR 1987–89. Kecskeméti statútumok 1–2. *Cumania* 69–118; 207–90.
- KÁLDY-NAGY GYULA 1971. *Kanuni devri Budin tahrir defteri 1546–1552*. Ankara.
- KÁLDY-NAGY GYULA 1977. *A Budai szandzsák 1559. évi összeírása*. Budapest.
- KÁLDY-NAGY GYULA 1982. *A Gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. Békéscsaba.
- KÁLDY-NAGY GYULA 1983. *A Budai szandzsák 1546–1590. évi összeírása*. Budapest.
- É. KISS SÁNDOR 1970. *Debreceni „derék” utcák*. NyitódÉrt. 70. Budapest. 74–8.
- KÓS KÁROLY 1980. Eredmények és feladatok a romániai magyar népi építészet kutatásában. *Aluta* 195–215.
- KOVÁCS BÉLA szerk. 1984. *Válogatás két évszázad városi határozataiból*. Eger.
- KRISTÓ GYULA szerk. 1983. *Szeged története* 1. Szeged.
- LAKOS LAJOS 1904. *Nagyvárad múltja és jelenéből*. Nagyvárad.
- MOLNÁR AMBRUS 1973. A belterület története és helynevei. In: *Mezőberény története* 2. Szerk. SZABÓ FERENC. Mezőberény.
- NÁBRÁDI MIHÁLY szerk. 1984. *Debrecen utca nevei*. Debrecen.
- ROMÁN JÁNOS 1965. *Források Sárospatak település- és építéstörténetéhez a XVI–XVIII. századi mezővárosok protokollumában*. Sárospatak.
- SÁPI LAJOS 1978. Utcakapitányságok területi felosztása Debrecenben a XVI–XIX. században. In: *Déri Múzeum Évkönyve 1977*. Debrecen.
- SZABÓ ISTVÁN 1969. *A középkori magyar falu*. Budapest.
- SZENDREY ISTVÁN szerk. 1984. *Debrecen története 1693-ig* 1. Debrecen.
- SZIRBIK MIKLÓS 1926. *Makó várossának közönséges és az abban lévő reformata ekklesiának különös leírása 1835–36*. Makó.
- SZÜCS SÁNDOR 1934. *Biharnagybajom határának régi vízrajza s a község kialakulása*. Debrecen.
- TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ 1961. *Vásárhelyi testamentumok*. Budapest.
- VASS ELŐD 1980. *Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai*. Kalocsa.
- ZOLTAI LAJOS 1939. Debreceni utca kapitányok, tizedesek és tízházgazdák. *Debreceni Szemle* 3: 101–13.

VINCZE LÁSZLÓ

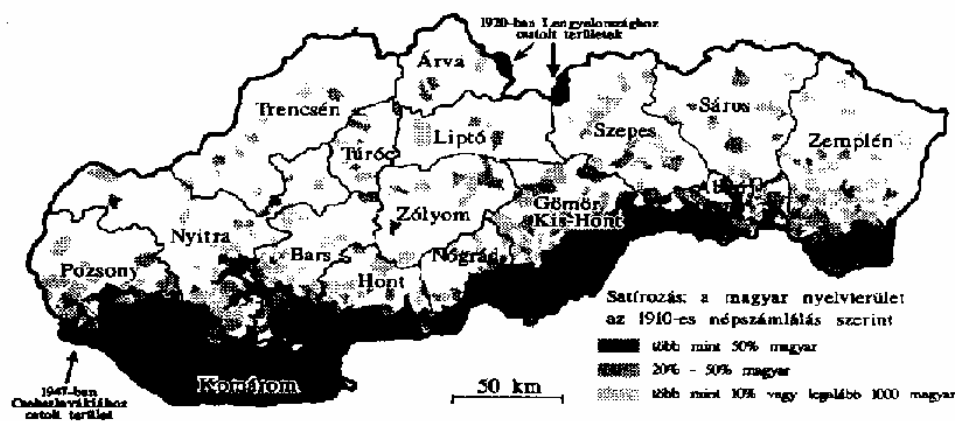
LÁSZLÓ VINCZE, **The meaning, the interconnections and the localizing function of words denoting a part of a settlement (*utca*, *mahalle*, *fertály*, *negyed*, *tized*, *járás*) in historical sources**

This paper explores the meaning of words denoting a part of a settlement (*utca* ‘street’, *mahalle* ‘quarter’, *fertály* ‘quarter’, *tized* ‘quarter’, *járás* <an administrative unit>) from the 15th century until now on the basis of the relevant literature. The study discusses the semantic interconnections of these words, and describes their localizing function. An overview is presented here on what positions (e.g. *tizedes*, *utca kapitány*) could be held in the administration of these quarters since the 15th century. The author draws his conclusions using the names of 33 settlements of 5 regions of former Hungary (the Great Plain, Transdanubia, Transylvania, the Northern mountain ranges, the Hungarian Uplands).

**HELY- ÉS SZEMÉLYNÉVI NEOLOGIZMUSOK A FELVIDÉKEN
TRIANON UTÁN**

1. A trianoni békeszerződéssel a Felvidéket elcsatolták Magyarországtól. Az ottani magyarság egyik napról a másikra merőben új helyzettel szembesült, hiszen kisebbségi létbe kényszerült, s anyanyelve a hatalomváltást követően egyre erőteljesebb „csehszlovák” államnyelvi hatásoknak lett kitéve.

Az államváltás után a magyar és a szlovák nyelv alá- és fölérendeltségi viszonya is megváltozott. A magyar nyelv korábban a Dunától északra eső területeken lényegileg megszakítatlan tömböt alkotott (vö. LANSTYÁK 2000: 32). Peremhelyzete ellenére is szerves folytatása volt a magyarországi nyelvterületnek. Ez az új politikai határok meghúzását követően sem változott.

1. ábra: A magyar nyelvterület 1920–1922 között Szlovákia mai területére kivetítve (Forrás: Duray MIKLÓS – KVARDA JÓZSEF 1995: 220)